

К. С. Серажим
Інститут журналістики
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(м. Київ)

ОСОБЛИВОСТІ РЕДАГУВАННЯ ДОВІДКОВИХ ВИДАНЬ

У сучасних умовах функціонування та розвитку українського книговидавництва довідкова література належить до пріоритетних напрямів діяльності багатьох видавництв та видавничих осередків. Вона посідає чільне місце у видавничих програмах не лише спеціалізованих видавничих центрів, а й інших редакційних колективів. Створення довідкових видань залежить напряму від роботи редактора. Спеціальна фахова література часто лишає поза увагою художньо-конструкторську діяльність, пов'язану з оформленням енциклопедій, довідників, словників, путівників, каталогів.

Редактор відповідає за імідж довідкового видання, адже у змістовому плані воно має бути досконалим: без жодної логічної, змістової чи фактологічної похибки. Навіть якщо у поліграфічному виконанні видання матиме вигляд ідеального, то огріхи роботи редактора можуть зіпсуватись позитивний ефект від появи книги на книжкових полицях магазинів.

Як відомо, довідкове видання – це видання, що містить стислі відомості наукового або прикладного характеру, які розташовані у послідовності, зручній для їхнього швидкого віднаходження і не призначені для суцільного читання. Найважливіша вимога до укладання довідкових видань – це якомога повніша й чіткіша розробка його концепції, визначеної потребою певної читацької групи та конкретними завданнями. Довідкові видання, як й інші види літератури, мають свої особливості редакційно-видавничої підготовки. Це можна сказати не лише про весь масив таких видань, а й про кожен різновид довідкової літератури зокрема.

Подання матеріалу, стиль його викладу, особливості мови є специфічними для кожного виду довідкової літератури. Процес редагування довідкових видань як одного зі специфічних видів літератури досліджували С. Антонова, В. Соловійов, К. Ямчук, Н. Сікорський, Н. Черниш, М. Тимошик.

Довідкова література має низку особливостей не тільки щодо оформлення, конструкції, а й щодо специфіки мови – лексичного складу, стилістичних особливостей тощо. Тому, розглядаючи особливості редагування довідкової літератури, треба детально зупинитися на літературному редагуванні видань цього виду.

Формою подання матеріалу в будь-якій енциклопедії слугує енциклопедична стаття, у словнику (якщо це не суто перекладний чи суто мовний словник) – словникова стаття, у довіднику – довідкова. Вона відрізняється особливою структурою і стилем викладу. Основним завданням кожної з таких статей є розкриття змісту тієї або тієї проблеми та висвітлення її найважливіших аспектів. Головними засадничими вимогами виступають: вичерпність поданої інформації, відповідність читацькому та цільовому призначенню видання, науковість і водночас доступність змісту широкому колу читачів за будь-якої складності теми. Стиль енциклопедичної статті характеризується стислістю, лаконічністю викладу сутності предметів чи явищ. Водночас стаття не повинна повторювати змісту суміжних за тематикою статей. Редакторів слід вирішити формальне питання: чи відповідає авторський оригінал (а отже, і його статті) умовам замовлення, тобто попередньому задуму довідкового видання. Основними вимогами є відповідність читацькій адресі та цільовому призначенню видання.

Статті в енциклопедіях, енциклопедичних словниках, довідниках бувають таких типів: статті-огляди, статті-довідки, статті-тлумачення (останні містять тільки дефініцію і в разі запозичення слова з іншої мови – етимологію). Перші два типи статей, що відрізняються переважно обсягом, є визначальними: вони містять основну інформацію щодо суті питання. Тому в енциклопедії, що складається із статей-оглядів, статті-тлумачення можуть здаватися недоречними. Отже, редактор повинен приділити особливу увагу оцінці внутрішньої структури статей довідкового видання: за аналогічної побудови рівнозначні статті повинні мати приблизно рівний обсяг і однакове інформаційне навантаження.

Редакторський аналіз змістового наповнення словникових статей складається з кількох етапів. Один із них – оцінка поданого у статті фактичного матеріалу, його інформаційної ємності. Статті повинні бути справді науковими й актуальними, тобто відповідати сучасному рівню вітчизняної та світової науки, відображати глибокі зміни, що відбуваються у світі. Підвищена щільність інформації, достатня кількість фактичного, в тому числі й статистичного матеріалу – важливі якісні критерії довідкової статті. Стаття не повинна містити фактичні дані, які мають випадковий, частковий або кон'юнктурний характер. Не можна перевантажувати довідкову статтю фактами заради фактів, а також відомостями, що швидко стають застарілими.

Навіть у найкращих енциклопедіях трапляються часом поверхові визначення, перелічуються випадкові, нехарактерні ознаки описуваного предмета або явища, прикрі фактичні неточності та логічні похибки. Такі визначення замість того, щоб пояснити читачеві суть незнайомого чи малознайомого явища або ж поняття, вводять його в оману, перетворюючи енциклопедію загалом та енциклопедичну статтю зокрема на джерело помилкової інформації. Найчастіше в енциклопедіях, енциклопедичних довідниках, словниках статті подаються циклами, тож і розглядати їх потрібно в комплексі. Цикли статей вирізняються на міжгалузевому та внутрішньогалузевому рівнях. Це важливо для універсальної енциклопедії, оскільки в ній часто поєднуються великі оглядові статті з численними матеріалами, що доповнюють головний матеріал. Завдання редактора в цій ситуації – прибрати «неузгодженості» між статтями циклу, за потреби перерозподілити або скоротити текст, усунути повторення, уніфікувати формулювання, якщо потрібно – запропонувати нові рубрики. Практика показує доцільність спеціального редагування циклів статей, виділення цієї роботи в самостійний етап, що передуює редагуванню укомплектованого тому.

Наступний етап роботи редактора над довідковою статтею – оцінка її мови і стилю. Мова і стиль статті забезпечують засвоєння її змісту, тому аналіз цих компонентів є одним із найважливіших напрямів роботи редактора з довідковою статтею. Мова енциклопедичної статті характеризується суворою науковістю й водночас доступністю викладу; він повинен викликати відповідні асоціації, вдаючись не тільки до логічного, а й до емоційного аспекту сприйняття, створюючи особливу систему уявлень. Найважливіша вимога до мови довідкової літератури – її нормативність. З особливою увагою редактор повинен підходити до аналізу визначень соціально забарвленої лексики. Річ у тім, що не тільки масовий читач, а й фахівець, нерідко схильний у своїй аргументації покладатися на авторитет енциклопедії, а це, природно, може викликати грубі помилки, якщо тлумачення слова має похибки, якщо визначення поверхове як у семантичному, так і в прагматичному плані.

Щоб доконечно реалізувати довідкову функцію, треба використати в книзі спеціальні засоби, що сприяють пошукові та орієнтації. Серед цих засобів більшість дослідників виокремлюють текстові та нетекстові. Текстові засоби подають словесну і цифрову інформацію, їх призначено для забезпечення системного читання. До цих засобів відносять колонелементи, заголовок, покажчик. У ролі текстових засобів пошуку виступають також словесні, номерні та літературні рубрики. Нетекстові засоби (виступи, плашки, «тверді» шмуцтитуди, змінний формат сторінок тощо) перетворюють пошук на суто механічну операцію і виступають або елементами матеріальної конструкції книги, або графічними елементами, які сприймаються візуально, але не мають текстового навантаження.

Зрозуміло, можливі та часто застосовуються різноманітні змішані варіанти, поєднуючи в собі риси текстових і нетекстових засобів, а також кількох засобів одного типу. У путівниках зазвичай використовують такі нетекстові засоби: зміна формату сторінок за висотою при переході від одного розділу до іншого, а також спеціальний клапан, що може використовуватись як закладка.

Якщо окреслити вимоги до технічного редагування довідкової літератури, з-поміж пріоритетних – вибір формату видання. Формат довідкового видання обирається на принципових засадах, притаманних виданням будь-якого іншого виду. Технічний редактор має зосередити увагу на характері й структурі текстового та візуального матеріалу – як кожного окремо, так і в цілому. Формат, обраний з урахуванням цього чинника, має спри-

яти оптимальному вираженню змісту і структури тексту, раціональному використанню системи пошуку та орієнтації у виданні, а також забезпечити функціональну й естетичну гармонійність усіх атрибутів книги (йдеться про тісний взаємозв'язок між форматом видання, його товщиною і обсягом, від яких залежить розмір видання). Редактор повинен брати до уваги умови читання та зберігання книги. У зв'язку з цілями і читацькою адресою видання, а також із його призначенням для певних умов зберігання, формат має забезпечувати можливість транспортування видання – в портфелі, жіночій сумочці, кишені тощо, а також користування ним (його зберігання) в особливих умовах. Зазвичай, другий фактор прямо підпорядковується першому. Однак іноді він стає вирішальним, наприклад, при виборі формату для кишенькового видання. Дуже зручно вести пошук, тримаючи довідкове видання в руці. Невеликі за обсягом довідки у таблицях, переліках таке читаються з руки, що заощаджує час при користуванні книгою. Можливість і зручність такого користування визначається шириною формату. Отже, формат видання добирається залежно від виду довідкового видання, від адресності читача та цільового спрямування.

Один із найважливіших напрямів діяльності редактора – робота над ілюстраціями, які в довідковій літературі – один з істотних засобів збагачення їх інформативності. Найважливіша вимога до ілюстрування – органічний та логічний його зв'язок із текстом. Ретельно дібрана ілюстрація та вдалий підпис під нею дозволяє значно скоротити статтю чи відповідний текстовий фрагмент у систематичному виданні. При розробці плану ілюстрування слід орієнтуватися на характеристики конкретного видання, зокрема – предметні. Особливу роль відіграють ілюстрації у мистецьких довідкових виданнях.

Професіоналізм редактора – запорука якісного довідкового видання. Отже, з огляду на зазначене вище, можемо дійти таких висновків:

1. Редактор повинен знати видо-типологічну класифікацію довідкових видань та, у свою чергу, вміти редагувати залежно від специфіки виду довідкової літератури.

2. Зазвичай видавництва використовують ще радянські стандарти. Існують нові українські стандарти, про переважну більшість яких у видавництвах не знають, віддаючи перевагу застарілим варіантам оформлення та систематизації даних. Розглянувши всі стандарти, що стосуються видавничої справи, стає зрозуміло: зроблено перший крок до удосконалення довідкової видавничої продукції. Тобто, вже маємо стандарти, покликані допомогти редакторам та видавцям правильно зорієнтуватись у видавничому просторі.

3. Редактори та видавці, які працюють над створенням довідкової літератури (та видавничої продукції взагалі) мають досконало знати правила та вимоги стандартів.

4. Редактор має бути професійним мовником, адже значна частина помилок виявляється власне на мовному рівні. Зміни правопису, поява нових слів, протилежні погляди науковців щодо правильного написання слів – не завжди дають редакторам конкретну відповідь: яким чином робити виправлення в тому чи тому випадку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Редактирование отдельных видов литературы / под ред. Н. М. Сикорского. – М. : Книга, 1987.
2. Серажим К. С. Текстология: элементы текста и аппарат видання / за ред. В. В. Різуна. – К. : РВЦ «Київський університет», 1998. – 72 с.
3. Справочные издания: Специфические особенности и требования / под ред. З. В. Гольцевой. – М. : Книга, 1982.
4. Тимошик М. С. Видавничая справа та редагування : навч. посіб. / М. С. Тимошик. – К. : Наша культура і наука. – К. : Видавничий дім «Ін Юре», 2004. – 224 с.
5. Черниш Н. І. Українська енциклопедична справа: історія розвитку, теоретичні засади підготовки видань / Н. І. Черниш. – Львів : Фенікс, 1998.